

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2023; 432-458

Kitâbü'l-İmâre Özelinde İmam Müslim'in Siyaset Anlayışı

Imam Muslim's Understanding of Politics in Particular to Kitâbü'l-İmâre

Hasan ERYILMAZ

Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Asst. Prof, Ömer Halisdemir University, Faculty of
Üniversitesi, Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı. Islamic Sciences, Department of Hadith.

hasaneryilmaz85@gmail.com Orcid: 0000-0001-5343-6981

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

10.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted

24.12.2023

Atıf/Cite: Eryılmaz, Hasan. "Kitâbü'l-İmâre Özelinde İmam Müslim'in Siyaset Anlayışı". İslam
Medeniyeti Araştırmaları Dergisi 8/2 (2023), 432-458.
<https://doi.org/10.20486/imad.1373669>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate
ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees
and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Hz. Peygamber'in vefatının ardından onun misyonunu yerine getirmeye namzet her bir aday veya anlayış, kendi haklılığını savunmak, hilafeti kazanmak veya mevcut statüyü korumak için Kur'ân ayetleri ve özellikle hadislerden kendilerine işaret eden referanslar bulmaya çalışmıştır. Bu süreç, İslâm tarihinde farklı mezhep ve ekollerin oluşmasına yol açarken aynı zamanda İslâm'ın çeşitli kaynaklarının şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle hadis kitaplarında, yöneticilerin ve yönetilenlerin nitelikleri üzerine ayrıntılı bölümler oluşmuş, genellikle adalet, danışma, liyakat, sorumluluk, hesap verebilirlik, dini inançlara bağlılık ve itaat gibi, yönetici ve yönetilenlerin yetki ve sorumlulukları evrensel temel değerlere uygun olarak verilmiştir. Ancak bu alanda en derli toplu çalışma olduğu düşünülen *Sahih-i Müslim*'in "Kitâbü'l-İmâre" bölümünde, yöneten ve yönetilenlere dair hususlar evrensel değerleri ikinci planda tutmak suretiyle daha spesifik ve yerellik içeren unsurlar eşliğinde ele alınmıştır. Müslim'in diğer musanniflerden farklı olarak böyle bir yolu tercih etmesi üzerinde çalışılmayı önemli hale getirmiştir. Bu çalışmada İmam Müslim'in (ö. 261/875) sözü edilen tasnifine dair detaylar ve hadisleri tercih etmedeki zihni arka plan olarak müellifin siyaset ve yönetim anlayışı tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece nakledilen rivayetlerin anlaşılması ve modern zamanlara hitabı meselesinde bir yargıya ulaşılması amaçlanmaktadır. Çalışma Kitâbü'l-İmâre'de tahrîc olunan rivayetler üzerine bina edilecek olup, aidiyeti tartışmalı bir konu olduğu için bâb başlıkları değerlendirme ve çıkarımlara dahil edilmeyecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahih, Müslim, İmâre, Siyaset.

Abstarct

After the death of the Prophet (pbuh), each candidate or understanding to fulfill his mission tried to find references to themselves from the Qur'anic verses and especially the hadiths in order to defend their own rightness, gain the caliphate or maintain the current status. While this process led to the formation of different sects and schools in Islamic history, it also contributed to the shaping of various sources of Islam. Especially in hadith books, there are detailed sections on the qualities of rulers and the governed, and the powers and responsibilities of the rulers and the governed are generally given in accordance with universal basic values such as justice, consultation, merit, responsibility, accountability, devotion to religious beliefs and obedience. However, in the Kitâb al-Imâra section of Sahih Muslim, which is thought to be the most comprehensive work in this field, issues regarding the ruler and the ruled are discussed with more specific and local elements, keeping universal values in the background. The fact that Muslim preferred such a path, unlike other writers, made it important to study it. In this study, we will try to determine the details of the mentioned classification of Imam Muslim (d. 261/875) and the author's understanding of politics and management as the mental background in choosing the hadiths. Thus, it is aimed to understand the narrations and reach a conclusion regarding their appeal to modern times. The study will be based on the narrations reported in Kitâb al-Imâra, and since its belonging is a controversial issue, the chapter headings will not be included in the evaluations and inferences.

Keywords: Hadith, Sahih, Muslim, Imâra, Politics

Giriş

İslâm dini, bir öğreti olarak toplumun tüm katmanlarını kapsayan ve yaşamın her alanına yönelik hükümler içeren bir vasfa sahiptir. Bu yönü itibarıyla insanı ilgilendiren hemen her konuda bir hüküm koyma gayreti içerisinde olmuştur. Dinin bu yönü pek tabidir ki insanları ve devleti yönetme sanatı olarak tanımlanan siyaset olgusunu da kuşatmaya matuftur. Bu nedenle vahyin ilk yıllarından itibaren toplumun düzenli ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için, Hz. Peygamber İslâm'ı yaşatmak ve uygulamanın yanı sıra insanları sevk ve idare konusunda memur tayin edilmiştir. Hz. Peygamber gerek ilahi buyruklar gerekse rey ve içtihadı ile zamanının gereklerine uygun statik olmayan ve maslahata yönelik bir yönetim anlayışı ortaya koymuştur. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra, doğru dini uygulama ve toplumun idaresi konusunda kimin yetkili olduğu meselesi önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu tartışmalar çoğunlukla otoritesi ve salahiyeti vahiyle temin edilmiş bir peygamberin yerine bu tür niteliklere sahip olmayan ortalama bir insanın gelmesi etrafında şekillenmiştir. Mutlak bir otoriteye sahip olmadığı açık olan her bir aday ve anlayış, hilafeti kendine yakın kılabilmek veya statüyü muhafaza edebilmek için ayetlerden ve bilhassa Hz. Peygamber'in hadislerinden kendisine işaret eden bir yol aramıştır. Bu durum, İslâm tarihindeki farklı mezhep ve ekollerin oluşmasına yol açmasına paralel olarak İslâmî pek çok kaynağın şekillenmesinde de itici güç olmuştur. Bilhassa hadis kitaplarında bu alana özel bölümlerde yönetici ve yönetilenlerin nitelikleri detaylı bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Pek çok müellif farklı konu başlıkları etrafında doğrudan yahut dolaylı bir şekilde siyasi düşüncesini yansıtan rivayetlere yer vermiştir. Ancak tasnif dönemi musannifleri içerisinde hiçbirisi Müslim b. Haccâc (ö. 261/875) kadar düzenli ve kamil bir çalışma ortaya koyamamıştır. Siyasetle ilgili hadisleri *el-Câmiu's-Sahîh*'in içerisinde "İmâre" ismini verdiği özel bir kitap bölümünde tasnif ederek diğer Kütüb-i sitte eserlerinden de farkını ortaya koymuştur. Gerek rivayetlerin tahrîci esnasında takip edilen usûl ve gerekse konunun tasnif edilmesi açısından son derece düzenli olduğu dikkat çekmekte olan bu çalışmanın farklı açılardan incelenmeyi hak ettiği ortadadır. Bu sebeple çalışmamızın konusu ilgili bölümde tercih ve tasnif olunan rivayetlerden hareketle Müslim'in siyaset anlayışına hasredilmiştir. Müslim'in böyle bir anlayışının bilinmesi, hem Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i kaleme alırken izlediği tasnif yöntemini hem de eserindeki hadisleri yorumlama açısından büyük bir kazanım sağlayacaktır. Bununla beraber ülkemizde Müslim'in Kitâbü'l-İmâre'si üzerine müstakil bir çalışma yapılmış olduğunu da hatırlatmakta yarar vardır.¹ Fakat, bu çalışmanın odaklandığı konu olan Müslim'in tahrîc yönteminden farklı olarak araştırmamızda, özgün olduğunu düşündüğümüz noktaların metodoloji ve yorumlama açısından ele

¹ Abdullah Taha İmamoglu, *Hadis ve Siyaset* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015).

alınması amaçlanmaktadır. Bu vesileyle belirtmek isteriz ki, bu çalışmada ilgili hadislerin sıhhatiyle ilgili herhangi bir değerlendirmeye girilmeyecek olup, tespitlerimiz yalnızca tercih edilen rivayetlere ve bunların tasnifinde göz önüne alınan diğer faktörlere dayanacaktır. *Sahih-i Müslim*'in bâb başlıklarının aidiyetinin tartışmalı bir konu olduğu öteden beri bilindiği için değerlendirmelere bâb başlıkları dahil edilmeyecektir. Kitâbü'l-İmâre'de tahrîc olunan rivayetler üzerine bina edilecek Müslim'in siyaset anlayışının, aslında sosyoloji ve siyaset felsefesi gibi ilimlerle doğrudan ilgili olduğu da ifade edilmelidir.

1. Hadis Kaynaklarında Siyaset ve Yönetim

Hadis edebiyatının teşekkül etmesinden itibaren birbirinden farklı binlerce konu ve başlık, geleneğe ait kitaplarda yerini almıştır. Bu eserlerde yer alan konuların açılması ve hatta müstakil çalışmalar ortaya konulması, müelliflerin dönemin ilgi ve beklentilerine cevap verme çabalarının bir sonucudur. Hz. Peygamber'in vefatının ardından İslâm toplumunu en fazla meşgul eden konu açıktır ki yöneten ve yönetilenlerin keyfiyeti ve ilişki biçimleri üzerinde olmuştur. Dönemin sosyal ve siyasi hayatına büyük ölçüde yön veren bu zemindeki tartışmaların ilim dünyasına yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Buradan hareketle pek çok musannif yönetim, yönetimin gerekliliği, yöneticide aranan nitelikler, yöneticinin dikkate alması gereken hususlar, yönetilenlerin yöneticilerle ilişkileri, yöneticilere itaatin gerekliliği, cemaate bağlılık gibi konularda kalem oynatmıştır. Ancak hadis kaynaklarında bu konuların işlendiği müstakil ve ortak bir başlıktan bahsetmek pek mümkün değildir. Örneğin günümüze ulaşan en erken hadis kitaplarından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'*inde konu ile ilgili çok sayıda bâb başlığı ve 80 kadar rivayete yer verilmiştir. Aynı şekilde İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inde "Kitâbü'l-Ümerâ" adlı müstakil bölümde 182 rivayet zikredilmiştir. *Kütüb-i sitte* içerisinde de konuyla ilgili pek çok bölüm ve hadis nakledilmiştir. Söz gelimi Buhârî, siyaset anlayışını yansıtacak pek çok tespite "Sulh", "Ahkâm" ve "Fiten" gibi bölümlerdeki bâblarda yer vermiştir.² Araştırmaya konu olan *Sahih-i Müslim*'in Kitâbü'l-İmâre bölümünde ise 56 bâb ve 185 hadis bulunmakla birlikte yöneten ve yönetilenlerin nitelikleri ve sorumluluklarına tahsis edilen 22 bâb ve 90 hadis yer almıştır. Kütüb-i sitte müelliflerinden Ebû Dâvud (ö. 275/889) ise bu içerikteki rivayetlerin bir çoğunu "Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey" ismini verdiği kısımda nakletmiştir. Diğer hadis kaynaklarında da yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişki biçimine rehberlik edecek muhtevaya sahip hatırı sayılır bir rivayet varlığından söz edilebilir. "İmâmet", "Kudât", "Biat", "Cihad" ve "Harâc" gibi bâb ve kitap bölümleri altında pek çok müellif siyaset anlayışını yansıtacak başlık ve

² Mustafa Ertürk, "Buhârî'nin Siyaset Anlayışı: Yöneten ve Yönetilen İlişkisi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Bahar, 2021), 10.

rivayetlere yer vermiştir.³ Müslim'in musannef türü eserlerde ilk olarak kullandığı "Kitâbü'l-İmâre" isminin kendisinden sonra bazı müstakil eserlere ilham verdiği düşünülmektedir. Örneğin Ahmed b. Süleyman ez-Zübeyrî (ö. 317/929) ve Taberânî'nin (ö. 360/971) "Kitâbü'l-İmâre" olarak adlandırdığı bu iki eser, aynı isimle kaleme alınan ilk müstakil çalışma olarak bilinmektedir. Ancak her iki çalışma da günümüze ulaşmamıştır.⁴

2. Yönetenlerle İlgili Bazı Hususiyetler

Hadis müktesebatında pek çok rivayet yöneticilerden bahsederken onların sahip olması gereken birtakım niteliklere değinir. Bu nitelikler genel olarak adaletli olmak, istişare etmek, liyakatli olmak, sorumluluk sahibi olmak, hesap verebilir olmak ve dini değerlere bağlı olmak gibi yöneticinin vazifesini layığıyla yerine getirebilmesi için gerekli evrensel geçerliliği olan özelliklerdir. Ancak *el-Câmiu's-Sahîh*'te müellifin siyasete bakış açısını yansıtan ve daha spesifik bir yöne sahip olan bazı hususiyetler de işlenmiştir. Bu bölümde sözü edilen kadim eserin Kitâbü'l-İmâre bölümündeki hadislerden yola çıkarak *Sahih-i Müslim* açısından yöneticilerde olması gereken niteliklere değinilecektir.

2.1. Yöneticinin Kureyş'ten Olması

İmamların Kureyşliliği meselesi Hz. Peygamberin vefatının ardından Müslümanlar arasında en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Hiç şüphesiz bu tartışmalara neden olan en önemli husus halifelerin Kureyş'ten olması gerektiğini bildiren çok yaygın bir rivayet kümesinin varlığıdır. İslâm medeniyetinin ihdas ettiği hemen her ilim geleneğinde bu rivayetler çerçevesinde yöneticilerin Kureyş'ten olması gerektiğine dair genel bir kabulden bahsedilebilir. Ben-i Saide sakifesinde Müslümanlar Hz. Peygamber'den sonraki dönemi sevk ve idare edecek halifeyi seçmek için bir araya geldiklerinde ilgili hadisle amel ettikleri, hatta bu hadisi işiten hilafet iddiasında bulunan bazı Ensar topluluklarının iddialarından vazgeçtikleri yaygın bir kanaattir.⁵ İslâm siyaset tarihine bu denli geniş çaplı tesiri olan bir rivayetin hadis kitaplarında ilgili bölümlerde en başta zikredilmesi şaşırtıcı değildir. Kitâbü'l-İmâre bölümünde İmam Müslim, toplam 56 bâba yer vermiş bunlardan ilkinde de sözü edilen hadis ve tariklerine tahsis etmiştir. Müslim'in ilk olarak naklettiği rivayet: "İnsanlar bu iş hususunda Kureyş'e tabidirler. Müminleri, Kureyş'in müminlerine: Kafirleri de

³ Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için: Abdullah Taha İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 55-97.

⁴ İmamoğlu, *Hadis ve Siyaset* 55.

⁵ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi'l-Müslim*, thk. Yahya İsmâil (Mısır: Dâru'l-Vefa, 1998), 6/214. Daha geniş bilgi için: Ali Bakkal, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde 'İmamlar Kureyş'tendir' Hadisinin Rolü Üzerine", *İstem Dergisi* 3/6 (2005), 87-90.

Kureyş'in kafirlerine tabidir" mealindeki Ebû Hüreyre hadisidir.⁶ Aynı metnin tekraren paylaşıldığı bölümde Cabir b. Abdullah, Abdullah b. Ömer ve Cabir b. Semure'den nakiller de yer almaktadır. Bu tarikler ilk rivayetten farklı olarak "İnsanlar hayır ve şerde Kureyş'e tabidirler"⁷ ve "İnsanlardan iki kişi kaldığı müddetçe bu iş Kureyş'e aittir"⁸ ziyadelerini de içermektedir. Rivayetlerde "bu iş" lafzıyla kapalı bir şekilde gelen ifade iş, riyaset, emirlik ve önderlik manasındadır. Bu açıdan bakıldığında cahiliye dönemindeki müminlerden kastın Hz. İbrahim'in tevhid dini üzerinde devam eden Hanifler olduğu, kafirleri ise Haniflik inancını benimsemeyen müşrikler olduğu söylenebilir.⁹

Hadislerin derlendiği musannef türü eserlerde, müellifin belirli bir rivayet hakkındaki görüşleri ve bu rivayetle ilgili çıkarımları, bâb başlıklarından ve bu başlıklar altında sunduğu ayetler ve hadislerden anlaşılır. Müellif, eserini öncelikle güvenilir hadisleri toplamak amacıyla yazmış olabilir, ancak aynı zamanda "bâb" olarak adlandırılan bölüm başlıklarında kullandığı ifade biçimleri, konu başlıkları altında sunduğu ayetler ve hadisler ile bu rivayet arasında kurduğu mantıksal ilişkilerle kendi düşüncelerini ve çıkarımlarını da yansıtır. Musannef türü kitapların bu özelliği, uzun zamandır hadis üzerine çalışan kişiler tarafından fark edilmiş ve kabul edilmiştir.¹⁰ Buradan hareketle *el-Câmiu's-Sahîh*'te yönetenlerde aranan en önemli niteliklerden birinin Kureyş kabilesine mensubiyet olduğu söylenebilir. Nitekim *Sahîh-i Müslim* şârihlerinden Kâdî İyâz, (ö. 544/1149) Kureyşlilik şartını Müslim'le birlikte ulemânın geneline şamil kılmış ve üzerinde icmânın oluştuğunu ifade etmiştir.¹¹ Müslim üzerine şerh yazan Nevevî de (ö. 676/1277) İmâre bölümünde yer alan hadisleri şu şekilde yorumlamıştır: "Bu rivayetler, imâretin Kureyş'e özgü bir hal olduğunun kanıtıdır. Kureyş ehli dışındakilere yönetici olarak akitte bulunmak caiz değildir. Ehl-i bidatten buna aykırı görüş bildirilen görüşler ise sahih hadis, sahabe ve tabiin görüşleriyle reddolunmuştur."¹²

Müslim tarafından benimsenen yöneticiliğin Kureyş'in hakkı olduğu düşüncesi ilim geleneğimizde genel itibarıyla kabul görmeye birlikte bu düşüncüyü karşı çıkan bazı ekol ve isimler de vardır. Haricîler, Mürcie'nin bir kısmı ve Mutezile'nin çoğu gerek

⁶ Müslim, "İmâre", 1.

⁷ Müslim, "İmâre", 3.

⁸ Müslim, "İmâre", 4.

⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, trc. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınları, 2014), 6/8. (Mütercimim Açıklaması).

¹⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 1/13.

¹¹ Kâdî İyâz, *İkmâl*, 6/214.

¹² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi Turasi'l-Arabî, 1392), 12/200.

Kureyşli gerek herhangi bir Arap, gerekse bir köle olsun Kitap ve Sünneti uygulayacak her Müslüman, devlet başkanlığı vazifesini yürütebilir iddiasını savunmuşlardır.¹³ Bu iddia üzerinden İmamların Kureyş'ten olduğunu bildiren rivayetler de tenkitçi yaklaşımdan nasibini almıştır. Örneğin Mutezile teorisyenlerinden Nazzâm (ö. 231/845), söz konusu rivayeti başka bir rivayete arz etmiş ve bunun tarihi bir yanılğı ve çelişki ihtiva ettiğini belirtmiştir. Bu iddiaya göre Hz. Ömer sözü edilen rivayet kümesini dikkate almayıp Kureyş'ten olmayan bir ismi halife tayin etmek istemiştir. Nazzâm'ın bu iddiası, çeliştiği öne sürülen rivayetin sıhhat açısından zayıf bulunması nedeniyle ehl-i sünnet alimleri tarafından tenkide uğramıştır.¹⁴ Rivayetle ilgili daha esaslı eleştiriler Cumhuriyet Dönemi akademik çalışmalar kapsamında dile getirilmiştir. İslâm'ın temel prensiplerinden kişiyi yücelten takva anlayışına, Arap olanla Arap olmayan arasındaki herhangi bir ayırımın yapılamayacağı düşüncesine ve yöneticilikte ehliyetin esas alınması prensibine aykırılık yönü vurgulanmıştır. İddia sahipleri mezkûr rivayeti “*En şerefliniz ona karşı en sorumlu ve samimi davranmanızdır*”¹⁵ ayeti ve “Halkı asabiyet davasına çağırın bizden değildir”¹⁶ hadisine aykırı bularak rivayetin ilk dönem siyasi tartışmalarında Kureyş cephesini güçlendirmek için uydurulduğunu iddia etmişlerdir.¹⁷

Öte yandan yöneticiliğin Kureyş'te olduğunu ifade eden hadislerin cahiliye ve İslâm'ın neşet ettiği döneme ait ictimai ve siyasi vaziyeti hikaye ve tespit etmekten ibaret olduğu da söylenmiştir. Örneğin İbn Haldûn (ö. 808/1406), söz konusu hadisleri Kureyş kabilesinin o zamanki sahip olduğu asabiyet anlayışıyla açıklamıştır. İbn Haldûn'a göre halife İslâm ümmetini tek bir çatı altında toplamaya muktedir ve saygınlığı olan bir kabileye mensup olmalıdır. Hz. Peygamber zamanında bu vasfa haiz yegâne kabile ise Kureyş kabilesidir. Müslim'in naklinde geçtiği üzere Arapların Hanifleri ve müşrikleri Kureyş'in riyasetini kabul etmiştir. Kâbe'yi yıkma teşebbüsünün ardından Kureyş kabilesinin etkinliği daha da artmış, sidâne, sikâye ve rifâde gibi birtakım kutsal vazifeler hep Kureyş kabilesince üstlenilmiştir.¹⁸ Bu durum İslâmiyet'le

¹³ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Faslu fî Milel* (Kahire: Mektebetü'l-Hanecî, t.y), 89/4.

¹⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Tevîlu'l-Muhtelifi'l-Hadis* (b.y: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999), 191.

¹⁵ el-Hucurât 49/13.

¹⁶ Müslim, “İmâre”, 57.

¹⁷ Mehmet Said Hatiboğlu, “İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1978), 205-209. İlgili hadislerin farklı yorumları ve uydurma oldukları iddialarına karşı itirazlar için bkz: Abdurrahim Şen, Halifede Aranan Şartlardan Biri Olarak Kureyşliliğin Kavmiyetçilik ile İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2020, sayı: 35, s. 219-213.

¹⁸ Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldun, *Mukaddime* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 1/242.

birlikte de geçerliliğini sürdürmüştür. Ancak Hz. Peygamber'in vefatının ardından halifelik makamı kapsamında Hz. Peygamber'in tesis ettiği idare ve adalet mekanizması dairesinde kısa sürede dünyanın çeşitli coğrafyalarına ulaşılmış ve her bölgede farklı emir ve idarecilerle yönetilmişlerdir. Tarihin bu uzun diliminde Kureyş kabilesinin nüfuzu yalnızca Beytullah'ın ananevi vazifelerini ifayla sınırlı kalmıştır. Netice itibarıyla Kureyş kabilesi ile ilgili söz konusu hadisler genel bir kural olarak değil, ilgili dönemde toplumu yönetebilecek kabilenin Kureyş olduğuna işaret etmektedir.¹⁹

Görüldüğü üzere rivayetle alakalı İslâm düşünce geleneğinde birbirinden farklı yaklaşımlar ortaya konmuştur. Bu yaklaşımlar neticesinde hadis kümesine karşı temel olarak mutlak ret, mutlak kabul ve gâyi okuma neticesinde kabul olarak üç farklı refleksten bahsedilebilir. Tarafımızca rivayetle ilgili yaklaşımların tercihe şayan olanı gâyi okuma neticesinde elde edilen temkinli yaklaşımdır. Nitekim imâmet için aranan Kureyşli olma koşulunun, Kureyş'in taşıdığı yönetsel birikim ve tecrübe nedeniyle, bu hususta Müslümanlar arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların engellenmesi amacına yönelik olduğu ve Şârî'nin koymuş olduğu hükümleri belirli bir nesle, döneme ve topluma özgü kılmayıp aslında bu şartın liyakat ve yeterlilikle ilgili olduğu söylenebilir.²⁰ Ancak üzerinde vurgu yapılan liyakat ve yeterlilik kavramları *el-Câmiu's-Sahîh*'teki bazı rivayetlere göre Kureyş'e entegre olarak tüm zaman ve dönemlere şamil bir hüviyete sahip kılınmıştır. Nitekim "İnsanlardan iki kişi kaldığı müddetçe bu iş Kureyş'e aittir"²¹ mealinde tahrîc edilen rivayetin daha tavizsiz bir mana ile Kureyş'e yönelik imtiyazlı bir düşünceye işaret ettiği ortadadır. Bu durum hiç şüphesiz eserin kaleme alındığı dönemde ehl-i hadis arasında hâkim olan literal yaklaşımın bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Müslim'in konuya ilişkin yaklaşımının bir derece daha keskin olduğu söylenebilir. Şöyle ki, imametin keyfiyetiyle ilişkilendirilen rivayetlerden biri de "Başınıza kuru üzüm gibi kapkara Habeşli bir köle de geçse dinleyin ve itaat ediniz"²² hadisidir. Rivayet, pek çok hadis kitabında değişik tariklerle yer almaktadır. Müslim'in kayıtlarında da "Âzâsı kesik bir köle bile olsa" lafızlarıyla

¹⁹ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, *Fezû'l-Kadir* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyye, 1356), 1/498. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahim Şen, "Halifede Aranan Şartlardan Biri Olarak Kureyşliliğin Kavmiyetçilikle İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 191-213.

²⁰ Konuyla ilgili farklı yorum ve değerlendirmeler için bkz: Mehmet Apaydın, "İmâmetin Kureyş'e Ait Olduğuna Dair Hz. Peygamber'e İsnâd Edilen Rivâyetlerin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 7/8 (2018), 219-268.

²¹ Müslim, "İmâre", 4.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar*. thk. Muhammed Zühêyr b. Nasır (b.y: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), "Ezân", 56.

geçmektedir.²³ Bu hadislerle Kur'ân ve sünnet ışığında hükmettiği takdirde ister Habeşli ister başka bir meşrepten olsun imama itaat etmek emredilmekte ve devlet başkanlığında Kureyş'in mutlak bir yönetsel yetkisi olduğuna temas edilmemektedir. İlgili rivayet yöneticinin niteliği ve yönetilenlerin sorumluluğu olmak üzere temelde iki noktaya işaret etmektedir. Hakeza musannifler de rivayeti her iki noktanın ayrı ayrı işlendiği konu başlıklarında zikretmişlerdir. Örneğin Buhârî, hem "Köle ve Efendinin İmametî"²⁴ hem de "Masiyet Olmadıkça İmama İtaat"²⁵ başlıkları altında hadise yer vermiştir. Aynı şekilde Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Mâce (ö. 273/887) "İmama itaat"²⁶ bâb başlıklarıyla hadisle yönetici arasında bağ kurduğu görülmektedir. Ancak *Sahih-i Müslim*'de dört farklı tarikle yer verilen rivayetlerin hiçbiri yöneticilerin vasıflarının işlendiği bölümlerde zikredilmemiştir. Sözü edilen tariklerin tamamı²⁷ yönetilenlerin (Kureyşli) imama karşı sorumlulukları bağlamındaki rivayetlerle birlikte ele alınmıştır. Aynı doğrultudaki çıkarımı rivayetin tahrîc edildiği bâb başlığında da görmek mümkündür.²⁸

2.2. On İki Halife

On iki İmam inancı, İslâm'ın Şîf yorumunun temel doktrinlerinden biridir. Bu inanca göre, Hz. Muhammed'in vefatından sonra on iki halifenin liderliği altında bir imâmet zinciri bulunmaktadır. Sayıları on iki rakamıyla özdeşleşen bu zincirin halkaları, Allah tarafından seçilmiş ve özel bir ruhaniyet ve ilahi yetkiye sahip olan kişilerden oluşmaktadır.²⁹

Müslümanların çoğu, on iki imam inancını kabul etmez ve bu konuda farklı bir bakış açısına sahiptir. Sünni İslâm, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Müslüman toplumun liderliğine seçilen dört sahabinin riyaseti ve faziletini benimsemiştir. Ayrıca ehl-i sünnet inancında, imamet veya liderlik, İslâm toplumunun yönetimiyle sınırlı bir kavramdır ve imamların özel bir ruhani yetkisi veya soy bağı ile ilgisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte geleneğe ait bazı hadis kitaplarında Şîi kaynaklarda sıklıkla zikri geçen on iki imam inancına paralel bazı rivayetlere rastlanmaktadır. Buhârî, Ebû Dâvud ve

²³ Müslim, "İmâre", 36.

²⁴ Buhârî, "Ezân", 54.

²⁵ Buhârî, "Ahkâm", 4.

²⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1998), "Cihad", 28; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beyrut: Dâru'l-İhyâi Kütübî'l-Arabî, t.y.), "Cihad", 39.

²⁷ Müslim, "İmâre", 36, 37.

²⁸ "Devlet Amirlerine Masiyet Haricinde İtaatin Vücubu"

²⁹ Şerafettin Gölçük, Süleyman Toprak, *Kelam-Tarih, Ekoller, Problemler* (Konya: Tekin Yayınları, 2001), 395-398.

Tirmizî'nin bir iki rivayetle temas ettiği hadisler,³⁰ Müslim'de çok daha geniş bir ölçüde ele alınmıştır. Kitâbü'l-İmâre bölümünde Müslim, tamamının Cabir b. Semure'ye dayandırıldığı imâmetin nass ve tayin yoluyla olacağı inancına kaynaklık eden toplamda sekiz hadise yer vermiştir. Bu hadislerde on iki imam terkibi yerine halife yahut racul (kişi) lafzı kullanılarak gelecekte gelmesi beklenen ehil imamların sayısının on iki ile tavsif edildiği görülmektedir. Müslim'in bu minvalde tahrîc ettiği rivayetlerin ilki mealen şu şekildedir:

“Cabir şöyle dedi: Ben babam Semure ile birlikte Peygamber (s.a.v.) huzuruna girdim ve kendisinden işittim ki ‘İçlerinde on iki halife geçmedikçe bu iş son bulmayacaktır’ buyuruyordu. Sonra bir söz konuştu ki onu ben işitememiştim. Babama Resûlullah ne söyledi diye sordum. Babam, ‘Bunların hepsi Kureyş'tendir’ (buyurdu) dedi.”³¹

Hadiste Kureyşlilerin Müslümanlar üzerinde yönetici olmada başkalarına göre daha ehil olduklarının yanı sıra, vakti geldiğinde velayet sorumluluğunu üstelenecek on iki kişinin geleceği haber verilmektedir. Ancak bu on iki kişinin hangi misyon üzere vazifeli olacağı bilgisi rivayette geçen “bu iş” lafzıyla kapalı bırakılmıştır. Hadislerin tasnifinde müellifin izlediği önemli metotlardan biri de başat hadisin hemen akabinde rivayetteki muğlaklığı gideren yahut konuyla ilgili kendi düşüncesini yansıtan³² ziyadeli rivayetlere yer vermesidir. Bu sayede hadislerle işlenen konu daha geniş bir perspektiften ele alınmaya çalışılmıştır. Bu yöntemle müellif söz konusu kapalılığı tahrîc ettiği başka bir tarihte geçen “İslâm dini on iki halifeye kadar aziz olmaya devam edecektir” ziyadesiyle çözmüş görünmektedir.

Müellif, bu bölümde önce imâmetin Kureyş'in hakkı olduğunu ifade eden rivayetlere –ki bir önceki konuda bahsi geçmişti– ardından hem Kureyşlilik hem de on iki halife olgusunun birlikte işlendiği rivayetlere yer vermiştir. Müellifin bu tertip ile Cabir b. Semure'ye nispet edilen rivayetlerde Kureyşlilik'ten ziyade on iki imam anlayışına vurgu yaptığı söylenebilir. Ancak hadisin muhtasar bir yapıya sahip olması nedeniyle altı çizilen on iki imam düşüncesinin ifade ettiği manada da bazı garabetler de yok değildir. Örneğin on iki kişi içinde râşid halifeler var mı? Birbiri ardına mı yoksa kıyamete değin belirli fasıllarla mı iş başına gelecekler? Yoksa hepsi eş zamanlı gelip farklı coğrafyalarda mı boy gösterecek? Şeklindeki soruların cevaplarına Müslim'in terkibinden ulaşmak mümkün görünmemektedir. Bir müellifin kastını anlama çabalarının en somut hali eseri şerh eden isimlerin çalışmalarına bakmaktır. Bu hususta

³⁰ Buhârî, “Ahkâm”, 51; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut (b.y: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009), “Mehdî”, 1; Tirmizî, “Fiten”, 46.

³¹ Müslim, “İmâre”, 5.

³² Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, trc. Mehmet Sofuoğlu, 1/10 (Mütercimim Takdimi).

Sahih-i Müslim şarihi Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) değerlendirmeleri bizim için önem kazanmaktadır. Kâdî İyâz hadisin şerhinde “*Hilafet benden sonra otuz yıldır, sonrası krallıktır*” hadisinde³³ zikri geçen otuz yıldan kastın dört halife dönemi ve Hasan b. Ali'ye biat edilen altı aylık zaman dilimi olduğuna göre on iki imamın geleceğini bildiren hadisle bu hadis arasında bir çelişki yok mudur?” diye sormakta ve iki hadis arasında zahiri bir tearuz bulunduğuna dikkat çekmektedir. Kâdî İyâz sözü edilen tearuzun hilafet kavramının mana farklılıklarından kaynaklandığını ifade etmektedir. Hilafet kavramını nebevî hilafet ve krallık olarak ikiye ayıran müellif, otuz yıllık hilafeti nebevî hilafet, bunun dışındakileri ise krallık olarak betimlemektedir.³⁴ Buradan hareketle onun on iki halifeden herhangi birinin krallık olarak adlandırılan dönemde gelebileceği düşüncesini benimsediği iddia edilebilir.

Müellifin hadisle ilgili muhtemel gördüğü bir başka sorun ise hadiste verilen on iki halife haberi ile vakıanın birbiriyle örtüşmüyor olmasıdır. Zira bu zamana kadar on iki sayısından çok daha fazla halifenin geldiği aşıkardır. Müellife göre böyle bir soru son derece yersiz ve sorunludur. Çünkü hadiste “sadece on iki halife” gelecek denmemiştir. Yalnızca hilafete her yönüyle layık on iki halifenin geleceği haber verilmiştir. Bunlar muhtemeldir ki zamanlarında İslâm'ı aziz kılacak ve Müslümanların icmâsı ile seçileceklerdir. Bunlar farklı zamanlarda gelebileceği gibi eş zamanlı da gelebilirler. Nitekim tarihi sürece bakıldığında aynı zaman diliminde Mısır ve Endülüs'te ayrı imamlar çıkmış ve hepsi hilafet iddiasında bulunmuştur.³⁵

Şârihin gerek on iki halife hadisini nebevi hilafet anlayışından bağımsız ele alması, gerekse bu imamların nass yoluyla değil de ümmetin icmâsı mucibince seçileceğini vurgulaması, konuyu Şia'nın anladığı velayet inancından uzaklaştırma çabası olarak yorumlanabileceği gibi, Müslim'in tasnifini Şia çizgisinden ehl-i sünnet çizgisine taşıma gayreti olarak da değerlendirmek mümkündür. Bir diğer Müslim şarihi Nevevî'nin (ö. 676/1277) de Kâdî İyâz'ın bu değerlendirmelerine naklen yer vermek suretiyle aynı düşünceleri paylaştığını bildirmekte yarar vardır.³⁶

Hem *el-Câmiu's-Sahîh*'te tercih ve tahrîc edilen rivayetlerin keyfiyetinden hem de şarihlerin Müslim'in tasnifini anlama ve değerlendirmeye yönelik gayretlerinden yola çıkarak On iki Halife hadislerinin müellifin siyasi konuları ele aldığı Kitâbü'l-İmâre'de önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu hadislerin İmam Müslim'in siyasi

³³ Rivayetin yorum ve değerlendirmeleri için bkz: Ahmet Keleş, “Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri- “Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir” Hadisi Örneği”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/7 (2006), 37-54.

³⁴ Kâdî İyâz, *İkmâl*, 6/215-216.

³⁵ Kâdî İyâz, *İkmâl*, 217, 218.

³⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 12.

görüşünü yansıtıp yansıtmadığı meselesi tartışmaya açık görünmektedir. Nitekim ilgili hadislerin sened açısından sıhhati Müslim'in kayıtsız kalamadığı bir özellik olması nedeniyle *el-Câmiu's-Sahîh'e* alındığı ve müellifin sadece hadisin nâkili olduğu savunulabilir. Üstelik bazı çalışmaları ve tercihleri nedeniyle Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27), Nesâî (ö. 303/915) ve Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) gibi pek çok muhaddisin Şîlikle itham edilmesine rağmen İmam Müslim'in bu gibi ithamlara maruz kalmaması on iki halife rivayetlerinin Müslim'in görüşünü yansıtmadığı da iddia edilebilir.³⁷ Yine müellifin on iki imam terkiğini kullanmayarak bunun yerine on iki halife lafızlarının geçtiği rivayetlere yer vermesi hakim Şî inancından farklı bir noktaya temas ettiği iddiasını doğurabilir. Bu kapsamda on iki halife rivayetlerinin Şia'nın on iki imam teorisine bir aksülamel olarak ortaya çıkması da mümkündür. Ancak hadis edebiyatının oluşumu ve şekillenmesinde dönemin siyasi ve itikadî tartışmalarının doğrudan tesir ettiği de gözden kaçırılmamalıdır.³⁸ Bu süreç içerisinde müellifler hadisler üzerinden fıkıh çıkarma ve dönemin tartışmalarına cevap vermeyi kendilerine misyon edinmişlerdir. İmam Müslim de *el-Câmiu's-Sahîh'i* böyle bir maksatla yazdığını şu şekilde ifade etmiştir: “Bu haberlerin hepsini telif edilmiş ve tasnifli olarak üzerinde durmamı diledin ve üzerinde hacmi arttıracak tekrarlardan kaçınarak onları senin için hülâsa etmemi istedin. Zira hacmin artması onları anlamak ve onlardan hüküm çıkarmak maksadından seni alıkoyacağına kail oldun. İstedığın hususları ve durumun icaplarını düşündüğüm zaman inşallah istediğin makbul bir netice ve mevcut bir faide olacaktır.”³⁹ Eserden maksadın hadisleri anlamak ve onlardan hüküm çıkarmak olduğu açıkça ifade edildiğine göre Müslim'in siyaset ve itikat gibi önemli konularda benimsemediği bir hadisi sadece sıhhati nedeniyle eserine almayacağı da söylenebilir. Nitekim aynı dönem şartlarında tasnif edilen Buhârî için de benzer çıkarımlar yapılmıştır. Örneğin Ömer Özpinar konuyla ilgili şu değerlendirmelere yer vermiştir: “Buhârî'nin sırf sahih hadisleri toplamak gayesiyle *el-Câmiu's-Sahîh'i* tasnif ettiği görüşüne tamamen katılmak mümkün değildir. Aksi takdirde bunun Buhârî'ye yapılan bir haksızlık olması bir tarafa, eserinin doğru ve sağlıklı bir şekilde anlaşılmasını ortadan kaldıran ve ufuk daraltan bir ön kabuldür. Böyle bir ön kabul onun biyografisi;

³⁷ Şîlikle İtham edilen muhaddislerle ilgili bkz: Veli Aba, “Nesâî'nin (ö. 303/915) Şîlikle İthamı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, 18/11, 167-191; Enbiya Yıldırım, “El-Hâkim en-Neysâbûrî'nin Şîlikle İtham Edilmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, 57/1, 57-84; Mirza Tokpınar, “Abdurrazzak b. Hemmam (126-211/744-827)'in Şîlikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme”, *Dinî Araştırmalar*, 2001, 3/9, 77-92.

³⁸ Zişan Türkan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelâmî Düşüncenin Etkisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 1999), 155-165.

³⁹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, trc. Mehmet Sofuoğlu, 1/28.

tarihi kişiliği ve ilmi duruşuyla da bağdaşmamaktadır.”⁴⁰ Görüldüğü üzere mesele oldukça çetrefilli olup şerhlerde bu duruma sadra şifa bir izah da yer almamaktadır. Bu nedenle konu hakkında kesin bir yargıya varmak yerine nihaî kanaatin okuyucuya bırakılması daha doğru olacaktır.

2.3. Yöneticinin Halife Tayini

İslâm kültüründe bir yöneticinin görevini bırakması veya vefatı durumunda yerine bir halef ataması “İstihlâf” tabiriyle ifade edilmiştir. İstihlâf uygulaması, Hz. Peygamber’in vefatından sonra Müslümanlar arasında yöneticilik pozisyonunun geçişini sağlamak maksadıyla zaman zaman başvurulan bir yöntem olmuştur. Yöneticinin görevinden ayrılması durumunda, önceden bir halef seçilmesinde toplumun istikrarını korumak, yönetimin sürekliliğini sağlamak ve kamu düzenini muhafaza etmek gibi birtakım maslahatlar gözetilmiştir. Hz. Peygamber’in vefatından önce Hz. Ebû Bekir’i işaret etmesi zımnen istihlâf olgusunun ilk örneği olarak düşünülebilse de, uygulamayı somut olarak hayata geçiren kişinin Hz. Ömer’i halife tayin eden Hz. Ebû Bekir olduğu bilinmektedir. Hadis kitaplarında bu konunun imkânı ve meşrutiyetine ışık tutmak maksadıyla bazı müstakil bölümlere yer verilmiştir. Örneğin Buhârî, “İstihlâf” ismini verdiği bâbda Hz. Ebû Bekir’in hilafetinin imkânına ve doğrudan Peygamber tarafından tevdi edildiğine işaret eden rivayetlere yer vermiştir. Bu bölümde zikredilen “Şüphesiz O (Ebû Bekir) Müslümanların işlerini üzerine almaya en layık kişidir” ve “Ya Resûlullah! Gelir de seni bulamazsam ne buyurursun?” sorusuna Hz. Peygamber, “Beni bulamazsan Ebû Bekir’e müracaat et” buyurdu”⁴¹ hadisleri Hz. Ebû Bekir’in halife olarak işareti manasında yorumlanmıştır. Bu rivayetler, Buhârî şarihi Kastallânî (ö. 923/1517) tarafından Hz. Ebû Bekir’in istihlâf yöntemiyle halife tayin edildiğine dair en açık delil olarak nitelendirilmiştir.⁴² Yine Sünen-i Ebû Davud’da benzer manalara gelen rivayetler “Halifeler” ve “İstihlâf” bâblarında yer almaktadır.⁴³ Her iki musannifin gerek bâb başlıklarından gerekse eserlerinde yer verdikleri hadislerden yöneticilerin belirlenmesinde istihlâf yöntemine vurgu yaptıkları görülmektedir. Ancak Buhârî ve Ebû Dâvud’un aksine Müslim’in râşid halifelerin istihlâf usulüyle seçildiklerine dair rivayetlere karşı mesafeli durduğu söylenebilir. Zira Hz. Ebû Bekir’in Peygamber eliyle yönetici olarak atandığı şeklinde yorumlanan söz konusu rivayetler Müslim tarafından “Sahabenin Fazileti” isimli kitap bölümünde nakledilerek

⁴⁰ Ömer Özpinar, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 245.

⁴¹ Buhârî, “Ahkâm”, 51.

⁴² Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî* (Mısır: Matbaâtü'l-Emiriyye, 1323), 10/272.

⁴³ Ebû Dâvud, “Sünne”, 9, 12.

yöneten ve yönetilenlerin vasıflarının işlendiği “İmâre” bölümünde zikredilmemiştir.⁴⁴ Öte yandan Müslim’in yöneticinin kendinden sonra halife bırakma konusuyla doğrudan ilgili tahrîclerine bakıldığında da bu yaklaşımın daha somut hali görülebilmektedir. İlgili bölümde istihlâf konusuyla ilgili iki rivayet yer almaktadır. Bunlardan ilki İbn Ömer’e ait: “ Babam vurulduğunda... yanındakiler: Bir kimseyi halef tayin et dediler. Ömer: Belirli bir zatı kendime halef tayin ederek hayatımda ve ölümümde işinizin mesuliyetini mi alayım?”...Eğer halef tayin edersem bu olabilir çünkü benden daha hayırlı olan Ebû Bekir yerine halife tayin etmiştir. Ancak halife tayin etmezsem benden daha hayırlı Resûlullah da halife tayin etmeyerek sizleri işinizle baş başa bırakmıştır.”⁴⁵ sözleriyle tercihini halife bırakmaktan yana kullanmayacağını ima etmiştir. Aynı yerde yine İbn Ömer’den gelen ikinci rivayette Hz Ömer’e “Senin develerin başına bir çoban bırakmadan gidersen develerin hiç şüphesiz zayi olur. Öyleyse insanları yönetme işi de mühimdir” denilerek ondan yerine halef bırakması istenmişse de o “Şüphesiz Aziz ve Celil olan Allah kendi dinini koruyacaktır.”⁴⁶ diyerek bu talebi geri çevirmiştir. Hz. Ömer oğlu Abdullah’ın halef tayin ettirmek gayesi ile öne sürdüğü devlet reisi ve çoban kıyaslamasını bu ifade ile çürütmüştür. Çünkü çobanın ihmal edilmesi sürüye zararı kaçınılmaz kılar. Ancak Allah’ın teminatı altında olan bir din halef tayin edilmediği için asla zarar görecektir.

Yukarıda da zikri geçtiği üzere diğer musanniflerin eserlerinde sıklıkla zikrettiği râşid halifelerin tayinine ilişkin rivayetler, Müslim’in siyaset anlayışını yansıtan “İmâre” bölümünde yer almamış, aksine istihlâf tekliflerinin reddedildiği ve halife seçimini ümmetin ileri gelenlerinin takdirine bırakmayı tercih ve tavsiye eden rivayetlere ağırlık verilmiştir. Bu durum bir önceki konuda görüldüğü üzere on iki imamın hilafeti meselesinde nass ve tayin yorumlarını mümkün kılan bir tasnife yer veren Müslim’in Hulefa-i râşidin’in istihlâf yöntemi ile seçilmesine karşı menfi bir tutum sergilediği yorumlarına neden olabilir. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir ayrıntı bulunmaktadır. Diğer eserlerde râşid halifelerin bilhassa Hz. Ebû Bekir’in istihlâf yöntemi ile atanması bağlamında ele alınan rivayetlerin dolaylı bir anlatıma sahip olduğu ve musanniflerin çıkarımları neticesinde ancak konuyla ilişkilendirilebildiği de bir vakiyedir. Halbuki Müslim’in tasnifinde tahrîc edilen hadislerin ilgili konuyla doğrudan ve tartışmasız bir anlam bağının bulunması gerekmektedir. Bu sebeple belirli bir konuya atfedilen kitap bölümleri oluşturulurken ima ve işaret yoluyla farklı anlamlara gelebilecek rivayetlere yer verilmemiştir. Bu özellik Müslim’in tasnif anlayışını diğer musanniflerden ayıran en bariz keyfiyetlerdendir. Dolayısıyla imâre

⁴⁴ Müslim, “Fedâilu’s-Sahâbe”, 10.

⁴⁵ Müslim, “İmâre”, 11.

⁴⁶ Müslim, “İmâre”, 12.

bölümündeki tercihlerinden yola çıkarak Müslim'in râşid Halifelerin istihlâf yöntemiyle seçilmesine karşı olumsuz bir tavra sahip olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

2.4. Devlet Görevinde İstekli Olmamak

Yönetici olmak aynı zamanda yönetilenlerin sorumluluğunu üstlenmek anlamına geleceği için birtakım hukuki ve ahlaki mesuliyetleri gerektirmektedir. Bu nedenle makama getirilecek kişilerde bazı yeterlilik ve ahlaki kriterler aramak toplum ve ülke menfaati için önemlidir. Ancak pek çok insan yönetilenlerden olmak yerine yönetenlerden olma konusunda isteklidir. Çünkü makam sahibi ve amir olmak genellikle dünya nimetleri ve şan-şöhrete erişimi kolaylaştırmıştır. Bu nedenle İslâm kültür ve medeniyetinde yönetimde istekli olmak hoş karşılanmamış, böyle zaafı olanlara yetki vermekten kaçınılarak devlet görevinde liyakati ön plana çıkartan bir anlayış benimsenmiştir. İslâm düşüncesinin ortaya koyduğu bu yaklaşım hadisler diliyle pek çok kaynakta yer etmiştir. İmam Müslim de konuyu Kitâbü'l-İmâre'de tahrîc ettiği rivayetlerle özetlemiştir. İlki Abdurrahman b. Semure'den tahdis edilen rivayette ravi Hz. Peygamber'in kendisine "Ya Abdurrahman! Emirlik talebinde bulunma. Eğer senin istemenle emirlik vazifesi verilirse o vazifede Allah'ın inayetine mazhar olamazsın."⁴⁷ buyurduğu nakledilmiştir.⁴⁸ Ebû Musa el-Eşârî'den nakledilen bir diğer rivayette Hz. Peygamber'in "Biz memuriyete hırslı olan bir şahsı bu işler üzerine memur tayin etmeyiz"⁴⁹ buyurarak memuriyet talebi olmayan Ebû Musa el-Eşârî'nin Yemen'e vali olarak tayin edildiği haber verilmiştir. Müslim'in bu bahiste tahrîc ettiği son rivayette ise "Ebû Zerr! Sen zayıfsın. Bu emirlik ise bir emanettir. Şüphe yok ki bu emanet kıyamet gününde utanç ve pişmanlık nedeni olacaktır. Ancak onu gerektiği gibi alıp sorumluluğunu yerine getirenler hariçtir" buyurarak Ebû Zerr'in talebini reddettiği bildirilmiştir.

Her üç rivayette de devlet görevinde bulunacak kişiye üstlendiği sorumluluğun şuurunda olmak ve bilinçsiz bir yükümlükten kaçınmak tavsiye edilirken gereği yerine getirilmeyen bir yetkinin sahibine ahirette pişmanlık olarak geri döneceği bildirilmiştir. Ayrıca hadislerde hırs ve sorumluluk duygusu arasında olumsuz bir ilişki kurulduğu da söylenebilir. Nitekim hırs dünyevi istek ve nefsi tatmin duygularına tekabül ederken nizamî bir riyasette aynı zamanda uhrevi bir boyut vardır. Hadiste dünyaya meyleden hırs sahibi bireyin dünyevi ve uhrevi sorumlulukları ıskalayacağına işaret edilirken, sorumluluk duygusu ile hareket eden yöneticilerin Allah'ın inayet ve yardımı ile

⁴⁷ Müslim, "İmâre", 13.

⁴⁸ Abdurrahmân b. Semüre'nin siyasi ve ilmi kişiliği için bkz: Murat Bıyıklı, "Fatih Bir Sahâbî: Abdurrahmân b. Semüre", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 13 (2022), 177-196.

⁴⁹ Müslim, "İmâre", 14.

destekleneceği haber verilmiştir. Öte yandan devlet görevi haddi zatında milli ve ictimai bir vazife olduğu için güzel hizmet etmek şartıyla müspet bir iştir. Dolayısıyla rivayetlerde esas olarak emirlik veya memuriyet değil, idarecilik arzusuyla makam ve mevki talebinde hırs göstermek yasaklanmaktadır. Çünkü bu tıynet ve tabiattaki kimseler âmme hizmetini gereği gibi ifâ edemezler. Onlar hırsıyla maddi makam ve memuriyetlere ulaşmayı ve sırf kendi doyumsuzluklarını tatmin etmeyi hedef edinirler.

Buna göre İmam Müslim'in anlayışına göre mesleki yeterlilik, sorumluluk duygusu, dünyevi hırstan arınmak ve yöneticinin maruz kaldığı problemlere karşı zihni ve psikolojik mukavemet, devlet görevinde bulunacak kişilerde olması gereken hususiyetlerdendir.

2.5. Hediye Almamak

Hediyeleşmek insanlar arasındaki muhabbetin çoğalmasına hizmet eden araçlardan biridir. Bu hususta Hz. Peygamber “Hediyeleşin ki aranızdaki muhabbet artsın”⁵⁰ buyurmuştur. Ancak devlet görevinde bulunan kimselerin görevinden dolayı hediye alması uygun bulunmamış, bu durum rüşvet kapsamında değerlendirilmiştir. Aynı yaklaşım günümüz dünyasında memuriyetin görev ve sorumluluklarını düzenleyen yönetmelik ve yönergelerde de kabul edilmiştir.⁵¹ Etik ve ahlaki açıdan evrensel bir veçheye sahip olmasının yanı sıra bu hassasiyet, din dili ile pek çok merfû hadiste dikkat edilmesi gereken konular arasında işlenmiştir. İmam Müslim de müstakil bir bâb altında iki hadis ve bunların tarikleri olmak üzere toplamda sekiz hadisle konuya katkı sağlamıştır. Bu rivayetlerde ekseri meselenin dünya nizamına olumsuz tesirlerinden daha ziyade, failini ahirette bekleyen acıklı akıbeta temas edilmiştir. Sözü edilen rivayetlerden ilki Ensar’dan Ebû Humeyd es-Sâidî tarafından nakledilmiştir. Uzunca bir metni bulunan rivayetin konuyla ilgili kısmı mealen şu şekildedir: “... İbnü'l-Lütbiyye isimli zekât toplamakla görevli şu memurun hali nedir? Şimdi gelmiş: Şu sizin zekât malınız bu da bana hediyedir diyor. Bu adam babasının evinde otursaydı da yine kendisine hediye verilir miydi? Allah'a yemin ederim ki bir kimse hıyanet edip beytülmalden bir şey alırsa o kimse aldığı şeyi kıyamet günü boynuna takarak getirir. Çaldığı hayvan deve ise boynunda inleye inleye, sığırsa avaz avaz bağırarak, koyunsa feryat ederek gelir” buyrulmuştur.⁵² Bir diğer rivayette ise Adıyy b. Amire el-Kindî, Hz. Peygamber'in “... Daha önce söyledim şimdi de söylüyorum. Sizlerden her kimi bir

⁵⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beirut: Dâru'l-İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1985), “Hüsnu'l-Huluk”, 4.

⁵¹ Devlet Memurları Kanunu (DMK), *Resmî Gazete* 12056 (23.07.1965), Kanun No 657, md 29/8.

⁵² Müslim, “İmâre”, 26.

vazifeye memur ettikse o işin azını çoğunu getirsin. Ondan kendisine ne verilirse onu alsın. Nehyedilenden de kendini çeksın” buyurduğunu nakletmiştir.⁵³

Bu hadislerde, kamu görevinde bulunan bir şahsın görevinden dolayı hak etmediği bir menfaate erişimi ve farklı isimler altında görevin kişiye tanıdığı imkân ve yetkilerin çıkar ilişkileri doğrultusunda kullanımı şiddetli bir dille yasaklanmıştır. Bir devlet görevlisi ister amir olsun ister memur, halkın malı ve kaynaklarını temsil eder ve bu görevle ilgili olarak dürüstlük, tarafsızlık ve adalet ilkelerine uyması gerekir. Hediye almak, bu ilkeleri zedeleyebilir ve devletin gücü ve saygınlığını sarsabilecek çıkar çatışmalarına neden olabilir. İmam Müslim’in konuyla ilgili tahrîc ettiği bu rivayetlerle İslâm devletini zafiyete, toplumu fitneye sevk edebilecek durumların önünü alabilme arzusu taşıdığı söylenebilir. Devlet görevlilerinin hediye almaması evrensel geçerliliği olan ve tüm zamanlara hitap eden önemli bir siyasi ahlak kuralıdır. Ancak hadislerin tasnif sırasına bakıldığında Müslim’in bu önemli kıtası ifade eden hadisleri dönemin siyasi tartışma konularını yansıtan hadislerden sonra tahrîc etmesi oldukça dikkat çekicidir. Buradan hareketle bir müellifin tasnifinde gözettiği sıralamanın onun mesele hakkındaki görüşlerine ışık tutabildiği ve *el-Câmiu’s-Sahîh* gibi musanneflerin yalnızca hadislerin muhafazası gözetilerek derlenmediği bir kez daha ortaya çıkmıştır.

3. Yönetilenlerle İlgili Bazı Hususiyetler

Toplumsal huzuru sağlamak için yöneticilerde olduğu gibi yönetilenlerde de birtakım nitelik ve sorumlulukların bulunması beklenmektedir. Her ülkenin yasa ve toplumsal ihtiyaçlarında farklılıklar olabileceği gibi genel olarak yasalara uymak, vergi ödemek, askerlik yapmak, kamusal mal ve kaynakları korumak, toplumsal faaliyetleri yürütmek ve çevreye duyarlık gibi belli başlı evrensel nitelikli hususiyetler halk kitlelerinin görev ve sorumlulukları arasında sayılabilir. İslâm kültüründe ise bilhassa hadisler eliyle bildirilen ve tebaanın uyması gereken bazı hususi niteliklerden bahsedilebilir. En önemli hadis kaynaklarından sayılan *Sahih-i Müslim*’de bu niteliklerin itaat, ihtilafa düşmemek ve sabır ana başlıkları altında işlendiği tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Kitâbü’l-İmâre’deki hadislerden ve tasnifteki tercihlerden yola çıkarak Müslim açısından yönetilenlerde olması gereken niteliklere değinilecektir.

3.1. Yöneticiye İtaat

Arapça “طوع” kökünden türemiş olan “itaat” kelimesi, kulluk etmek, emre uymak, boyun eğmek, kabul etmek, gönüllü olmak anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁴ İstilahta itaat, emirde vacib veya mendub ve nehiyde haram yahut mekruh farkı gözetmeksizin

⁵³ Müslim, “İmâre”, 30.

⁵⁴ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem er-Rüveyfî, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1414), 8/240.

emredileni yapmak, yasaklanandan kaçınmak olarak tarif edilmektedir.⁵⁵ Kur'ân-ı Kerim'de Allah, Peygamber ve ulû'l-emr olarak sıralanarak itaat etmenin açık ve kesin ifadelerle emir buyrulduğu üç makam zikredilmiştir.⁵⁶ Ancak hadis kitaplarının yönetimle ilgili bölümlerinde yöneticinin vasfı niteliğinde olması beklenen Allah'a ve Peygamber'e itaat olgusundan daha çok yönetilenin görev ve sorumluluğu kapsamında ulû'l-emr'e itaat olgusuna vurgu yapan rivayetlere ağırlık verilmiştir.⁵⁷ Benzer yaklaşımı Kitâbü'l-İmâre'de de görmek mümkündür. Nitekim İmam Müslim, tahrîc ettiği hadislerin hacimce en kalabalık kısmını tebaanın yönetici zümresine itaati meselesine ayırmıştır. Bu bölümde “Her kim bana itaat ederse o Allah'a itaat etmiştir. Her kim emire itaat etmişse bana itaat etmiştir” manalı hadisler eliyle yöneticiye itaat, Allah'a itaatin yansıması olarak sunulmuştur.⁵⁸ Öyle ki başka hadisler eliyle bir Müslümanın “neşesinde, kederinde zorluğunda, kolaylığında ve başkalarının arzularının kendi haklı durumlarına tercih edildikleri hallerde dahi” itaat vacip görülerek hayatın her alanında koşulsuz bir sadakat beklenilmiş ve bu noktada bireye hiçbir salahiyet verilmemiştir.⁵⁹ Yine bazı rivayetlerde “azası kesik Habeşli bir köle bile olsa”⁶⁰ ve “hoşlanılan hoşlanılmayan bütün durumlarda”⁶¹ kayıtlarına yer verilmek suretiyle Müslümanları yöneticiye karşı isyana teşvik edebilecek durumların önü alınmaya çalışılmıştır. Bu kaygı o denli baskın bir hal almıştır ki “Eğer takva ve adaletten ayrılırsa bundan onun aleyhinde büyük bir günah vardır”⁶² rivayetiyle yöneticinin vazifesinin gereklerini yerine getirmeye muktedir olamadığı durumlarda bile müdahale hakkı halktan alınıp hesabın Allah tarafından görüleceği mizana havale edilmiştir.

Bu hadislerden genel olarak Müslümanların yöneticiye karşı vazifesi, ilahi takdire rıza bağlamında ele alınmıştır. Onlara karşı kızmaya, sitem etmeye, hele de kötü söz söylemeye asla onay yoktur. Yöneticiyi eleştirilmez kılan bu gibi rivayetlerle önlenmek istenen durum, yöneticinin itibarının sarsılmasıdır. Bu manzara reisin otoritesini sarsacağı içindir ki, bunun gibileri ilahi mukabele ile ıslah etmek gereği görülmüştür. Bu lüzumun sebebinin Müslim'in kaydettiği başka bir hadisle izah ettiği düşünülebilir. Buna göre “Devlet başkanı, millet için bir kalkandır. Onun kumandasında harp edilir. Onunla

⁵⁵ Cemal Ağırman, *Sünnette İtaat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 16.

⁵⁶ en-Nisâ 4/59.

⁵⁷ bk. Buhârî, “Cihâd”, 107; Ebû Davûd, “Cihad”, 35.

⁵⁸ Müslim, “İmâre”, 31-32-33-34.

⁵⁹ Müslim, “İmâre”, 35.

⁶⁰ Müslim, “İmâre”, 36.-37.

⁶¹ Müslim, “İmâre”, 38.

⁶² Müslim, “İmâre”, 43.

düşmandan korunulur”.⁶³ Aksi durumda ümmet içerisinde fitnelerin doğması ve akabinde safların bölünmesi ile sonuçlanabilecek siyasi, ekonomik ve sosyolojik çöküntülerin meydana gelmesinden korkulmuştur. Bütün bu rivayetlerde yönetsel sistemin selameti devlet millet birlikteliğinin garantisi olarak görülerek bireysel özgürlükleri incelemek yerine devletçi bir anlayışın benimsendiği görülmektedir. Ancak, İslâm dininin öngördüğü siyaset anlayışının temellerinden biri de kararların meşveret ile alınmasıdır.⁶⁴ Meşveret ise ancak karşıt görüşlerin ve fikir çeşitliliğinin varlığı ile mümkündür. Çünkü istişare müessesesi, özellikle, siyasal sistem içinde kurumsallaşan bir muhalefeti zorunlu kılmaktadır.⁶⁵ Bu nedenle ideal bir siyaset anlayışının ortaya konulabilmesi için muhalif kişi ve kurumların yetki ve sorumluluklarının belirli bir çerçeveye oturtulması gerekmektedir. Buradan hareketle yönetilenlerin devlet müessesesi içindeki en önemli görevlerinden biri muhalefet erkini oluşturmak ve doğru gitmeyen işlere ölçülü itirazlar geliştirmektir. Bu durum hadis edebiyatımızda kötülüğe karşı sessiz kalmayarak tepki göstermek imanının bir göstergesi olarak nitelendirilmiştir.⁶⁶ İslâm tarihinde de râşid halifelerin hata etmeleri durumunda kendilerine doğruyu gösterecek bir muhalefetin vâdedilmesi neticesinde hilafet görevini kabul ettikleri bilinmektedir.⁶⁷ Ancak Kitâbü'l-İmârede tahrîc edilen rivayetlerde yönetilenlerin bu sorumluluklarına herhangi bir atıf yapılmamıştır. Bunun yerine “...Siz üzerinize düşen görevleri yapar, kendi hakkınızı ise, Allah’tan beklersiniz” gibi hadislerle onlara otoriteyle ters düşmemek ve gerekirse sultandan kaynaklı çözülemeyen dünya işlerini ahirete ertelemek tavsiye edilmiştir.⁶⁸ İşler çığırından çıkıp yönetimin sorgulanması ihtimaline karşı ise “Sırtın dövülse, malın alınsa da dinle ve itaat et”⁶⁹ manasındaki rivayetlere yer verilerek yönetim ve halk arasında zuhur eden problemleri çözmedeki sorumluluğun sultandan alınıp bütünüyle tebaaya verilmesi gibi ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. Bir anlamda halk içerisinde zuhur eden fitne hareketlerinin müsebbibi yönetimin liyakatsizliği ve adaletsizliğinden ziyade itaat etmesi gereken kitlelerin sultanı eleştirmesi ve bu minvalde bir duruş sergilemesi gösterilmektedir. Hâlbuki sosyal patlama derecesine gelmiş bir siyasal sorunun yapıcı

⁶³ Müslim, “İmâre”, 43.

⁶⁴ Âl-i İmrân, 2/159.

⁶⁵ Recep Ardoğan, “Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslâm Kültüründe Siyasal Muhalefet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Aralık 2004), 189.

⁶⁶ Buhârî, “Melâhim”, 17; Müslim, “İman”, 78.

⁶⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Tarihu Taberî* (Beyrut: Dâru’t-Türas, 1387), 3/210; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (b.y: Dâru'l-Fikr, 1986), 6/301.

⁶⁸ Müslim, “İmâre”, 45.

⁶⁹ Müslim, “İmâre”, 52.

eleştiri ve müspet bir muhalefet eliyle çözüme ulaşmasından başka tutar bir yol görünmemektedir. Ancak ilgili bölümde meşveret ve gerektiğinde sultanı tenkit edebilecek akil bir birey yahut erke işaret eden rivayetleri nakletmek yerine halk hareketlerinin ve sosyal tepkilerin önüne geçmek için vatandaş sükûnete ve sabra davet edilmiştir.

Aynı bölümde “Kim itaatten çıkarsa cahiliye ölümü ile ölmüştür”⁷⁰ mealindeki hadislerle İslâm devletine isyan bayrağı açmanın imani bir sorun teşkil ettiği haber verilmiştir. Ancak devam eden nakillerde ilgili rivayet “kim cemaatten ayrılırsa”, “kim sultana isyan ederse”, “kim beyatı olmayarak ölürse”⁷¹ şeklindeki ziyadelerle devlete isyan etmenin nehyi bağlamından çıkartılarak sultanın iktidarını tasdik etme aracına doğru evrildiği görülmektedir. Oysa yöneticiye beyat İslâm tarihinde hiçbir zaman imanın yegâne göstergesi olarak görülmemiştir. Müslim’in başka bölümlerde naklettiği Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir’e altı ay boyunca beyat etmediği haberi⁷² ve bu durum karşısında Hz. Ali’nin hiçbir zaman küfürle itham edilmemesi, beyat ile iman arasında doğrudan bir ilişkinin bulunmadığını ispatlar niteliktedir. Müslim’in Hz. Ali’nin durumunu aktaran haberler yerine yöneticiye şartsız itaati nakleden rivayetlere yer vermesi onun devletçi ve otoriteden yana bir tavır sergilemesi şeklinde yorumlanabilir. Müslim şerhlerinde ise idarecilerin elinden sadır olan her türlü zulüm ve hataya karşı sabır tavsiye eden hadislerin Hz. Peygamberin mucizelerinden olduğu ve idareciler zalim de olsa sabredilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Örneğin Nevevî, her durumda itaati emreden bu haberleri gelecekte vuku bulacak kargaşa ve çatışmalar hakkında bilgi verdiği için Nebevî mucizeler olarak tanımlamıştır. Ona göre, bu haberlerin tamamında yöneticiye işitme ve itaat etmeye yönelik bir teşvik vardır. Hilafet makamında bulunan kişi zalim ve zorba bile olsa durum değişmez. Bir yöneticinin hakkı kendisine itaat edilmesidir. Böyle bir durumda dahi yöneticinin hakkı verilir asla itaatten taviz verilmez. Bu konuda kişi belki Allah’a onun eza ve şerrini kaldırması için dua edebilir. Nevevî bu yaklaşımıyla cebr ve zulüm altında yaşamak zorunda olan tebaaya dünyevi ve hukuki hiçbir hak tanımazken çıkış yolu olarak sadece tazarru tavsiyesinde bulunmuştur.⁷³

Bununla birlikte ilgili bölümde itaat olgusunu birtakım şartlarla takyid eden bazı rivayetler de yok değildir. Bu minvaldeki rivayetler dikkatle incelendiğinde bir tedriciliğin varlığından söz edilebilir. Örneğin, Avf b. Malik’den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber’in görevlendirilen valinin Allah’a masiyet nevinden bir iş yaptığı

⁷⁰ Müslim, “İmâre”, 53.

⁷¹ Müslim, “İmâre”, 55, 56, 58.

⁷² Müslim, “Cihad”, 52.

⁷³ Nevevî, *el-Minhâc*, 12/232; Ayrıca bk. Kâdî İyâz, *İkmâl*, 6/255.

görüldüğünde o işin kerih görülmesi, ondan razı olunmaması ancak itaatten de kesinlikle el çekilmemesi emredilmiştir.⁷⁴ Son tahlilde yine itaati emreden bu rivayetin aksine bazı itaat olgusunu şarta bağlayan ve gerektiğinde itaatten çıkmaya ruhsat veren haberler de vardır. Örneğin İbn Ömer'in bir naklinde masiyet halinde buyruğa itaat etmenin olmadığı bildirilmiştir.⁷⁵ Yine "İtaat ancak maruf hakkındadır"⁷⁶ şeklindeki veciz ifadesiyle mutlak itaat olgusuna şerh düğüldüğü görülmektedir. Bu hadislerden hareketle fert ve otorite arasındaki ilişki itaat statüsünde olacaksa bunun Kur'an'daki kullanımlarıyla aklın onayladığı, dinin kabul ettiği, insan doğasının ve toplumun tasdik ettiği fiil ve davranış manasındaki maruf kavramının çerçevesine girmesi gerekir.⁷⁷ Ancak ilgili rivayetlerde vaz olunan itaatsizlik halinin büsbütün başkana ve devlet düzenine bir başkaldırı ve isyan sadedinde olduğu da düşünülmemelidir. Çünkü bir emre itaat etmemenin lüzumu isyan ve ihtilalin vücubunu gerektirmez. Nitekim spesifik bir emre karşı itaatsizlik gösteren bir bireyin devletin bütün emir ve yasaklarına karşı geliyormuş gibi muameleyi hak etmediği de ortadadır.

Öte yandan gerçek manada isyan ve başkaldırıya teşvik anlamına gelebilecek çok daha keskin ifadeli rivayetler de vardır. Örneğin "...Sahabiler bu emir sahipleri ile savaşmayalım mı diye? sordular. Hz. Peygamber; namaz kıldıkları müddetçe hayır, buyurdu"⁷⁸ rivayetiyle namazın terki ile başkaldırı arasında bir sebep sonuç ilişkisi kurduğu görülmektedir. Ancak hemen eklemeliyiz ki sahabenin "Savaşmayalım mı?" diye sorduğu yönetici, farazi olsa da haddi aşan ve hükmünde adil olmayan zalim bir yöneticidir. Bu sebeple isyan için namazın terki tek başına bir gerekçe sayılamayıp beraberinde şiddetli bir zulmün de olması gerektiği söylenebilir. Ancak sahabelen Ubade b. Samit'in; "Ancak emir sahibinde açık bir küfür görmeniz müstesnadır ki bu halde onun küfrü hakkında yanınızda Allah kitabından kuvvetli bir deliliniz olmalıdır"⁷⁹ rivayetiyle Kur'an'dan sarıh bir delille desteklenmiş küfrün daha önce kati surette emredilen itaat ve sadakat halinin son hududu olarak görülmesi tabidir. Ne var ki küfrünü izhar etmeyen bir insanın imanına dair kesin bir hüküm koymanın yanlışlığı ve hadisler diliyle yasaklanması⁸⁰ durumu bizlere bu kıstasın da kolay kolay uygulanabilir olmadığını göstermektedir. Nitekim râşid halifelerden günümüze değin herhangi bir devlet başkanının inançsızlığı üzere ittifak edildiği hiçbir zaman gündeme gelmemiştir.

⁷⁴ Müslim, "İmâre", 66.

⁷⁵ Müslim, "İmâre", 38.

⁷⁶ Müslim, "İmâre", 39.

⁷⁷ Ömer Mahir Alper, "İtaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/444-445.

⁷⁸ Müslim, "İmâre", 62.

⁷⁹ Müslim, "İmâre", 42.

⁸⁰ Müslim, "İmân", 158.

Görüldüğü üzere Müslim'in tasnifinde yönetilenlerin sorumlulukları konusu büsbütün itaat kavramı üzerine bina edilmiştir. Bu manzarada muhalefet erki kağıt üzerinde kabul edilse bile fiiliyatta vücut bulmadığı ortadadır. Elbette ki böyle bir kurgu içerisinde problemlerin çözümünde tebaaya hiçbir yetki ve sorumluluk verilmemesi de mutlak otorite anlayışına paralel düşmektedir. Bu hadisler, tek taraflı, yalnızca yöneticilerin konumunu takviye eden bir kabulün yerleşmesine neden olur mahiyettedir. Ancak bu durumun Kuran'ın idealize ettiği yönetici ve yönetilen arasındaki ilişki biçimine uygun düşmediği de ortadadır. Çünkü Kur'an'da, Kitâbü'l-İmâre'deki hadislerin yekûnundan ortaya çıkan mutlak itaat anlayışı gibi yönetilen kitlenin yok sayıldığı veya idarecilere, sonsuz itaati vaz eden hiçbir ayete rastlama imkânı bulunmamaktadır.⁸¹

Rivayetlerde her şeyin ahirete bırakılması, zulüm ile muameleye maruz kalması durumunda bile bireye sabır telkin edilmesi, dünyevi sorunları çözmesi beklenen siyaset kurumunun daha çok uhrevî bir boyuta sahip olduğunu da göstermektedir. Diğer bir deyişle bu anlayışa göre iktidar ve yetki dönemin yöneticisinde ancak sorunları çözme sorumluluğu ilahi iradeye aittir. Onun çözüme kavuşturmadığı herhangi bir probleminden ötürü çözüm yöneticinin suçlanması veya itham edilmesi değil pek tabii ahirete havale edilmesidir. Oysa insanlar doğası gereği, ictimâî hayatlarında yaptıkları bazı iş ve eylemlerin mükâfatını dünyada almak isterler. Bu beklentiyi karşılayamayan bir siyasi oluşumun yaşanılan coğrafyaya nizam getirmede ve halkın hüsnü kabulünü kazanmada sıkıntılarından bahsetmeye gerek yoktur.⁸²

Değerlendirme ve Sonuç

Müslim'in siyaset anlayışında imâmetin Kureyş'e ait olması, on iki halife tasavvuru, yöneticinin halife bırakmaması, göreve talip olmak, hediye almamak ve yöneticiye mutlak itaat gibi belli başlı nitelikler göze çarpmaktadır. *el-Câmiu's-Sahih*'in, günümüz dünyasına sünneti aktaran en önemli kanallardan biri olduğu düşünülmektedir. Eserin pek çok bölümünde insanın dünya ve ahirette mutluluğa ulaşmasını sağlayabilecek insan-yaratıcı, insan-insan ve insan-kainat ilişkilerini düzenleyen, geçmiş ve gelecekteki tüm insanlığı bağlayıcı pek çok umde ve hassasiyet mevcuttur. Zaten sünneti aktarma gayesi üzere kaleme alınan bir eserde de bu niteliklerin bulunması tabii bir durumdur. Ancak müellifin yönetici ve yönetilenlerin ilişkilerini işlediği Kitâbü'l-İmâre'de genel olarak sözü edilen niteliklere uygunluk göstermeyen hususi yönere ağırlık verilmiştir. Nitekim siyaset anlayışı, bir toplumun siyasi sistemini, liderlerini ve politika tercihlerini belirleyen temel kavramlardan

⁸¹ Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için; İlyas Canikli, "İtaat Kültürünün Oluşmasında Hadislerin Rolü", İslâmi İlimler Dergisi 4/ 1-2 (Bahar, 2009), 307-328.

⁸² Canikli, "İtaat Kültürünün Oluşmasında Hadislerin Rolü", 326.

biriyken, toplumun kültürel ve tarihsel bağlamından da büyük ölçüde etkilenen bir olgudur. Her toplumun tarihsel deneyimleri; geçmişte yaşanan olaylar, savaşlar, devrimler ve ulusal kimlik gibi faktörler siyasi düşüncüyü şekillendirmiştir. Elbette böyle bir vasatta pek çok ilmî faaliyet ve çalışma da mevcut siyasi anlayışın etkilerinden nasibdâr olmuştur. Ancak ilmî kaygılar doğrultusunda şekillenmesi gereken çalışmaların böyle bir atmosferde teşekkül etmeleri, ortaya konulma amaçlarını ıskalama gibi bir sorunu beraberinde getirebilmektedir. Nitekim eserde yönetenle yönetilenlerin arasındaki ilişki boyutu, dönemin birtakım kaygı ve beklentilerine bağlı şekilde ele alınmış, adalet, istişare ve liyakat gibi günümüz dünyasının öncelikli beklentileri arasında olan sözü edilen mefhumlar ikinci planda bırakılmış, eleştiri ve muhalefet olguları yöneticinin lehine görmezden gelinmiştir. Eserin bu yönü, onun geleceğe ışık tutan ve müminlerin olası sorunlarına çözüm üreten bir niteliğe sahip olma vasfını da gölgede bırakmıştır. Hediye almamayı vaz eden rivayetler bir kenara bırakıldığında genel olarak siyaset anlayışının yerellik olgusundan uzaklaşmadığı da bir hakikattir. Bu nedenle eserin telif edildiği dönemin siyasi, sosyal, ilmî ve fikrî atmosferinin muhtemel etkilerinin onun siyaset anlayışının tahlilinde gözden uzak tutulmamalıdır. Makale türünün kısıtları da göz önünde bulundurularak Müslim'i bu minvalde bir eser telif etmeye yönelten muhtemel saikler kısaca şöyle sıralanabilir:

- a. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra ortaya çıkan imâmet tartışmaları ve idari boşluğun ümmet içerisinde uzun yıllar devam eden ihtilaf ve ayrışmalara neden olması, otoriteyi kutsayan bir anlayışın gelişmesine katkı sağlaması.
- b. Mihne olaylarının sona ermesinin ardından ehl-i hadisin lehine değişen siyasi zeminde hadisçilerin devlet ve otorite hakkında müspet kanaate sahip olmaları.
- c. Mihne gibi hadis ve hadisçi karşıtı bir süreçten sabırla çıkan ehl-i hadisin devlet eliyle gelen her türlü zulmün gelip geçici olduğu, önemli olan toplumun huzur ve sükuneti olduğu düşüncesini benimsemesi.
- d. Arap yarımadasında cahiliyeden beri devlet otoritesinin yoksunluğundan kaynaklı başıboşluk ve anarşi ortamının güçlü bir devlet anlayışı fikrini oluşturması ve halihazırda var olan ihtilaf ve infirada karşı otoriteye itaat fikrine yönelik bilinçaltının gelişmesi.

Sosyopolitik olaylar ile hadis tarihi arasındaki ilişki, bilgi sosyolojisinin önerdiği şekilde, her türlü ilmî ve fikrî meselelerin siyasi ve sosyolojik temeli olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, din ve din ilimleri ile siyasi olaylar arasındaki bağlantının özellikle İslâm tarihi açısından çok güçlü olduğunu gösteren bu kısa değerlendirme bile, İslâmî ilimlerin gelişiminde siyasetin etkisini göstermektedir. Bu nedenle, İslâm

düşünce ve ilimler tarihini yapısal veya tarihsel açıdan incelemeye çalışırken, siyasetin bu düşünceyi yönlendirmedeki büyük rolü asla ihmal edilmemelidir. İslâmi ilimlerin oluşum dönemine tekabül zaman dilimini analiz etmeye çalışırken, devletin etkisini ve doğrudan veya dolaylı kontrolünü dikkate almadan yapılacak her türlü analizin eksik ve yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Aba, Veli. "Nesâî'nin (ö. 303/915) Şîlikle İthamı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18/11, (2018), 167-191.
- Ağırman, Cemal. *Sünnette İtaat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Alper, Ömer Mahir. "İtaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/ 444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Apaydın, Mehmet. "İmâmetin Kureyş'e Ait Olduğuna Dair Hz. Peygamber'e İsnâd Edilen Rivâyetlerin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti". *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 7/8 (2018), 219-268.
- Ardoğan, Recep Ardoğan. "Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslâm Kültüründe Siyasal Muhalefet". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 171-189.
- Bakkal, Ali. "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde 'İmamlar Kureyş'tendir' Hadisinin Rolü Üzerine". *İstem Dergisi* 3/6 (2005), 87-103.
- Bıyıklı, Murat. "Fatih Bir Sahâbî: Abdurrahmân b. Semüre", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 13 (2022), 177-196.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar*. thk. Muhammed Zühayr b. Nasır. 1x Cilt. b.y: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Canikli, İlyas. "İtaat Kültürünün Oluşmasında Hadislerin Rolü". *İslâmi İlimler Dergisi* 4/ 1-2 (Bahar, 2009), 307-328.
- DMK, Devlet Memurları Kanunu. *Resmi Gazete* 12056 (23.07.1965). Erişim 21 Ekim 2023.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut. vii Cilt. b.y: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009.
- Ertürk, Mustafa. "Buhârî'nin Siyaset Anlayışı: Yöneten ve Yönetilen İlişkisi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (Bahar, 2021), 7-31.
- Gölcük, Şerafettin. Toprak, Süleyman. *Kelam-Tarih, Ekoller, Problemler*. Konya: Tekin Yayınları, 2001.
- Hatiboğlu, Mehmet Said Hatiboğlu. "İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1978), 121-213.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=657&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî*. xii Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Haldun, Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldun. *Mukaddime*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Faslu fî Milel*. xv Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanecî, t.y.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. xv Cilt. b.y: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Tevîlu'l-Muhtelifi'l-Hadis*. b.y: el-Mektebetü'l-İslâmî,1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi Kütübi'l-Arabî, t.y.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. xv Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. *Hadis ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- İqbal, Navid - Fehmida, Balok. "Rivayetler Çerçevesinde Kureyş'in Durumuna Bir Bakış". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44/1 (2018), 59-77.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi'l-Müslim*. thk. Yahya İsmâîl. x. Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefa, 1998.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-Sârî*. x Cilt. Mısır: Matbaâtü'l-Emiriyye, 1323.
- Keleş, Ahmet. "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri- "Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/7 (2006), 37-54.
- Malik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. Beyrut: Dâru'l-İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1985.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârîfîn b. Nûriddîn Alî. *Feyzü'l-Kadir*. vı Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyye, 1356.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. trc. Mehmet Sofuoğlu. viii Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, 2014.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim*. xvii Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1392.
- Özafşar, Mehmet Emin. "Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i". *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 39 (1999), 287-356.
- Özpınar, Ömer. *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Şen, Abdurrahim. "Halifede Aranan Şartlardan Biri Olarak Kureyşliliğin Kavmiyetçilikle İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 191-213.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Tarihu Taberî*. xı Cilt. Beyrut: Dâru't-Tûras, 1387.
- Tokpınar, Mirza. "Abdurrazzak b. Hemmam (126-211/744-827)'in Şiilikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme". *Dinî Araştırmalar*. 3/9, (2001), 77-92.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *Sünen-i Tirmizî*. v1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1998.

Yıldırım, Enbiya. “El-Hâkim en-Neysâbûrî'nin Şûlîkle İtham Edilmesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 57/1, (2016), 57-84.